

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1983
FORFATTER:	Thelma Jexlev
TITEL:	Kolding bys bog
KORT RESUME:	Kolding bys bog 1493 – 1635

Kolding bys bog

Af *Thelma Jexlev*

Bybrande, fjendtlige hæere og værøgt har gennem århundreder bidraget til at gøre kål på vore købstæders ældre arkiver.

Man må dog ikke forestille sig, at der nogen sinde har eksisteret ret mange dokumenter fra de første par hundrede år efter bygrundlæggelserne. Så længe det kostbare pergament var enerådende som skrivemateriale, klarede man sig såvel på bytinget som i rådstuen med mundtlige forhandlinger. Kun når det drejede sig om en eller anden form for overdragelse af ejendom, greb man til gåsefjeren og satte det aftalte på pergament.

I slutningen af Valdemar Atterdags tid begynder kancellierne ganske småt at benytte papir til visse former for breve og regnskaber, og vi har vidnesbyrd om, at i alt fald enkelte danske købstæder kendte til brugen af papir inden år 1400.

Udefra modtog byerne breve på papir bl. a. i form af kvitteringer for de årlige byskatter til kongen. Disse kvitteringer havde kun værdi i et begrænset tidsrum og er derfor sjældent bevaret. De findes f. eks. ikke i de ret velbevarede arkiver fra Ribe og Malmø. Men af en eller anden grund har en anseelig bunke af dem tilbage til kort efter 1400 overlevet i Århus byarkiv, hvorfra vi kan slutte, at tilsvarende er blevet sendt til alle byer.

1400-årene blev generelt en opgangstid for byerne. Ikke blot kom der en række nye købstadsgrundlæggelser til, men de allerede eksisterende byer sørgede for at skaffe sig en række nye privilegier og stadsretter samt at få deres

gamle privilegier fornyet en eller flere gange af de byudviklingsinteressererede konger fra Erik af Pommern til Hans.

Bylivets og handelens voksende betydning medførte et øget behov for skriftlig dokumentation. Det gav sig udslag i en voksende mængde af *tingsvidner*, dvs. vidnesbyrd afgivet på bytinget i fogedens, borgmesters og rådmænds nærværelse. Enkelte steder er man måske begyndt at føre aktstykkerne ind i en bog, men sådanne er først kendt fra o. 1500.

I de nordtyske hansebyer var *stadsbøger* med et blandet indhold af testamenter, arveskifter, overenskomster og retstrætter almindelige fra begyndelsen af 1400-årene, ofte indeholdt de tillige oplysninger om byens øvrighedspersoner. Det er muligvis et vidnesbyrd om en langt stærkere tysk indflydelse i de svenske byer end i de danske, at der i Sverige allerede ved Magnus Erikssons *Allmänna stadslag* midt i 1300-årene gives forskrifter om »stadens bog«. Det mest almindelige navn, som blev anvendt i en række svenske byer, var *tänkebok* af nedertysk *denkebok*. Undertiden forekommer den latinske titel *libri memoriales*, dvs. mindebog eller erindringsbog. Den ældste bevarede svenske stadsbog er *Kalmar tänkebok*, som begynder 1401, men har en del optegnelser fra en ældre, tabt bog. Sproget er skiftevis latin, tysk og svensk. Foruden fra Kalmar er der bevaret forskellige stadsbøger fra 1400-årene fra Stockholm, Arboga og Jönköping.

I enkelte danske dokumenter fra 1400-årene refereres der til »by-

sens Bog«, men sådanne blev først påbudt ved den Dronningborgske reces 1551 dels i form af *bytingsbøger* og dels som *rådstueprotokoller*. Nogle steder har de dog været i brug tidligere, og enkelte af dem er bevaret. Malmøs ældste protokol er påbegyndt 1503, men først ført regelmæssigt fra o. 1520, den ældste fra Ribe begynder 1527 og er fortrinsvis en dombog, endelig går den ældste rådstueprotokol fra Helsingør kaldet Helsingør bys bog tilbage til 1549. Den fremtrædende udgiver af købstadslovgivning og stadsbøger, afdøde overarkivar *Erik Kroman*, har skrevet det danske afsnit om stadsbøger i *Kulturhistorisk Leksion for nordisk Middelalder*, 1971. Han mener, at der fra det danske område ikke er bevaret nogen bog, som rækker tilbage til tiden før 1500. Han nævner hverken *Stege bys bog* eller *Kolding bys bog*, som til forskel fra protokollerne fra de tre foran nævnte byer fortsat er uudgivne. Ganske vist er disse to »bysbøger« heller ikke egentlige rådstueprotokoller, men afviger nok mere i form end i indhold fra den ældste Malmøbog. *Stege bys bog* er utvivlsomt den ældste af de to, det er oven i købet et pergamenthåndskrift i kvartformat, og teksterne er i begyndelsen skrevet på latin.

Stege bys bog er bevaret i sin oprindelige skikkelse, 25–30 pergamentblade indbundet i et typisk middelalderbind: to træplader beklædt med skind og forsynet med spænder. På bindets indersider findes nogle sene optegnelser fra 1546 og 1599, mens bogen i øvrigt standser 1531.

På første blads bagside er med en prydelig bogskrift og rødt blæk skrevet fem linier på latin. De lyder i oversættelse: Det skal vides, at år 1418 på martyren S. Georgs dag (23. april) blev denne bog påbegyndt ved rådmænd Jens Verkentyn med råd og samtykke af rådmænd og tilstedeværende bymænd. Linierne er dog først skrevet noget senere, hvilket fremgår af betegnelsen »tunc temporis« (som dengang var). Bogen starter med en brevfortegnelse og har i øvrigt et ret blandet indhold.

Kolding bys bog er en stor foliant med lige ved 250 blade af papir, hvoraf en del er blanke. Den er indbundet/ombundet i nyere tid, efter at de fugtskadede blade er nødtørftigt konserveret. Særlig i håndskriftets begyndelse og mod slutningen er der en del teksttab, som bl. a. har ramt dateringerne øverst på siderne.

Bogen har intetsteds gammel titel eller nogen form for »formålsparagraf« svarende til Stege bys bog. Det mest påfaldende ved *Kolding-bogen* er en fremherskende uorden i kronologien, dvs. tidsfølgen. I et vist omfang skyldes det, at der senere er føjet notitser ind, hvor der var en tom plads – også papir var et dyrt materiale. Den nuværende indbinding gør det umuligt at afgrænse de enkelte læg, men meget tyder på, at bogen på et eller andet tidspunkt i fortiden må være »gået ud af sit gode skind« og efterhånden havnet i et løsbladsystem, der muliggjorde ombytning af enkelte blade. Således synes det, der i dag er blad 12, oprindeligt at have været forrest i bogen. Det begynder: Anno domini . . . – året er tabt, men er snarest 1492 – da oppebar Iver Sebbesen og Hans Jakobsen byens skat og gjorde regnskab. Fra bevarede dokumenter ved vi, at Iver Sebbesen var borgmester i 1499 og endnu 1505, men var død 1510. Han kan derfor meget vel have været kæmner i 1492. De to

kæmnere valgtes kun for et år ad gangen, således som det fremgår af de følgende notitser. Efter den (nu) udaterede følger tilsvarende for anno domini 1493 og videre frem til 1497 med to nye navne hvert år. I 1498 har først to personer gjort regnskab, derpå har to andre oppebåret skat og gjort regnskab. Et tredje par har oppebåret rytterskat, »som vore båds-mænd fik, der var med til at vinde Sverige«, dvs. deltog i kong Hans' erobringstogt til Sverige 1497. Der følger endnu en 1498-notits, at to personer, forskellige fra de seks allerede nævnte, har gjort regnskab for byskatten.

Så følger en notits fra 8. november 1495, som vel må være blevet glemt og først indskrevet i 1498. Resten af siden indeholder forskellige indførsler fra 1500. Disse fortsætter på blad 13 efterfulgt af notitser fra 1507 og 1510. Øverst på blad 13, bagsiden (verso) står en kort indførsel (1511?) sancti Knuds dag . . . , mens resten af siden må antages at have stået tom indtil videre. Den er senere blevet forsynet med optegnelser fra 1534 og 1536. Efter blad 13 har rimeligvis fulgt de nuværende 32–35, 32 forside (recto) til 34 recto er blanke, 34v har optegnelser fra 1519, 35r fra (14)99 og 1500, mens 35v gælder årene 1520 og 1521.

Bladene 14–16 har optegnelser fra nogle af årene 1513–32 i rigtig kronologisk rækkefølge. Blad 17 indeholder et omfattende sagesfaldsregister fra 1528 efterfulgt af fire notitser fra 1533, mens blad 18 genoptager sagesfaldslisten fra Mikkelsdag (29. september) 1528 samt en række betalinger for borgerskab. Så går det fremad i rigtig orden indtil 1542 nederst på blad 20v, men derefter er der igen kludder i kronologien.

Noget af forvirringen kan forklares med senere ombyggede blade, men langt fra alt. Blækfarver og decideret forskellige hæn-

der viser, at der ikke er tale om renskrift af et rodet forlæg, men byskriverne i Kolding må i længere perioder have været nogle rodehoveder, som nok bogførte, hvad der foregik på rådstuen, men unægtelig ikke tog det så nøje med *hvor* det blev indskrevet i byens bog. Størst er forvirringen på de nuværende første 11 blade, som længe må have haft denne plads, da de sammen med de afsluttende blade er de mest beskadigede. De 11 blade indeholder dels en del udaterede optegnelser, dels sådanne der på grund af teksttab har mistet deres datering og endelig daterede notitser med yderårene 1520 og 1546.

En væsentlig del af optegnelserne uden datering kan næppe være meget yngre end 1500, da flere af de omtalte personer kendes fra dokumenter fra årene 1499 frem til 1511. Der er en sag om en humlegård, der tilfalder byen, men hvor enken alligevel får lov til at beholde den på livstid. Andre af optegnelserne vedrører bøder og borgerskab. To meget omfattende optegnelser uden dato må henføres til 1520erne eller 1530erne. Den ene er en *grundtakst* omfattende ca. 100 personer + ca. 35 i »Inderbye«. Afgifterne varierer fra 1 til 12 skilling, borgmester og nogle få andre skal af med 12 skilling, mens kun enkelte boder slipper med 1 skilling. Nogle få personer er sat til 7 og 9 skilling, derimod synes satserne 5, 10 og 11 skilling ikke at forekomme, mest almindelig er 3, 4 og 6 skilling. Grundene i inderbyen er gennemgående højt takserede, her er 8 skilling en hyppig afgift.

Den anden omfattende optegnelse er en handelsvedtægt med regler for handel uden for portene på de frie årsmarkeder til s. Olai dag (29. juli) og s. Francisci dag (4. oktober). Placeringen af høj-sommermarkedet har vel forbindelse med, at der i slutningen af

juli oftest var en pause i markarbejdet mellem høhøst og kornhøst, den gav bønderne mulighed for at drage til bys for at handle. Efterårsmarkederne, som kendes flere steder fra, var på Sjælland knyttet til s. Dionysius dag (9. oktober), da Skånemarkedet sluttede, men er her henlagt til Frants af Assisis dag – måske under indflydelse fra det stedlige franciskannerkloster. Tidspunktet var velegnet for eksport af græsøksne, men handelsvedtægten drejer sig mest om tømmer af forskellig slags samt handel med lam og høns. At kvinderne også var aktive i handelen ses af, at alle bestemmelser omhyggeligt anfører »borger eller borgers husfrue«.

På bogens sidste blad (f. 246) findes en anden handelsvedtægt »om købmandskab oc bleff wedthagen po Helig Korsdag (3. maj eller 14. september) po Kolding rodthuss anno domini 1523«. Her bestemmes, at der ikke må handles uden for portene torsdage, mandage, lørdage og helligdage, og byens afgrænsning mod vest, øst og syd opregnes. Overtrædelse af dette forprangsforbud skal straffes med bøder på 18 skilling til kongen og 18 skilling til byen samt konfiskation af varerne.

Fra blad 43, der omhandler 1554, er kronologien nogenlunde i orden, på blad 72 er man nået til 1580 og på 122 til 1600, og således fortsættes der indtil 1635 på blad 196. De følgende 33 blade er blanke, mens den sidste snes blade indeholder ældre optegnelser i meget vilkårlig rækkefølge helt tilbage til 1498. Bl. a. findes en spændende fortegnelse (1508-9?) over fordelingen af byens »harnisk« til ca. 25 personer med armbrøst, pikkelhue, kraver, armskinner, hellebarder og kårder.

På 240 bagsiden findes en lidt yngre notits: »Thette er byens harnsk som Søffren Swerdhfeyer haffwer och skal skwre paa«. Det drejer sig bl. a. om seks hatte og en

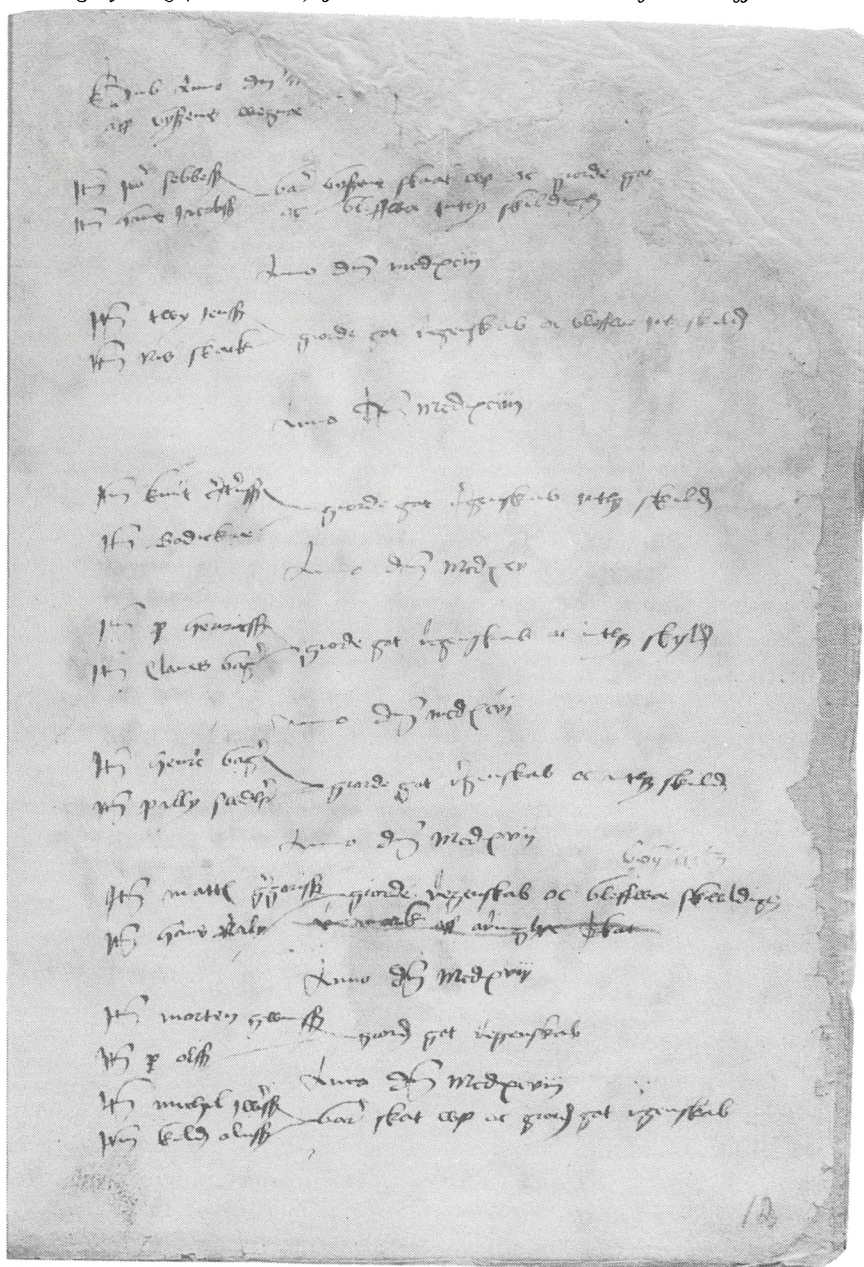
pikkelhue, fire kraver og seks armskinner.

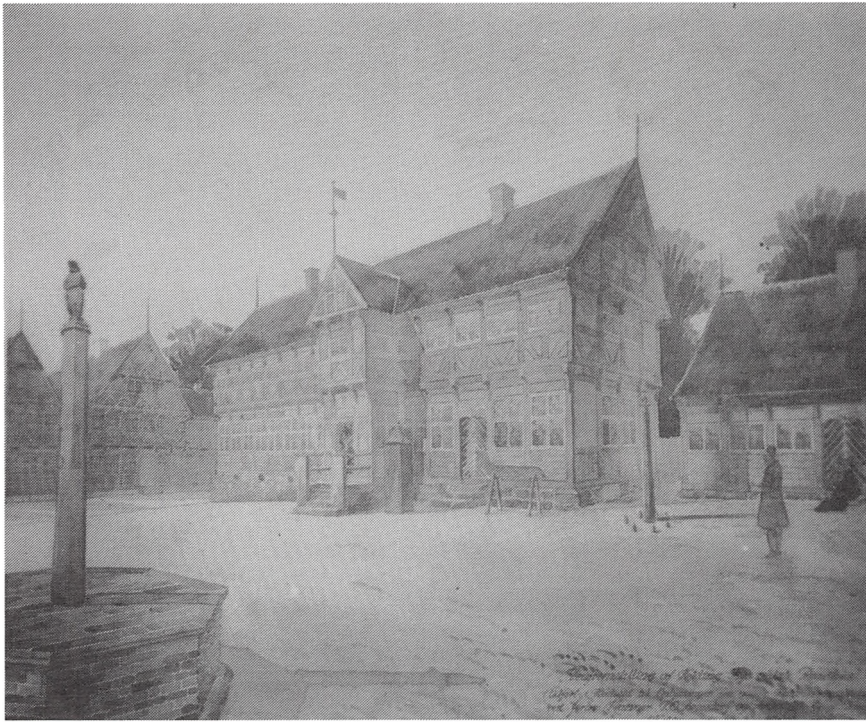
Under overskriften »Anno domini 1490 på det 8« (f. 234) opregnes vognægter og fortæring til forskellige kgl. embedsmænd. I umiddelbar fortsættelse heraf står: »Item den tid kongens folk kom af Ditmarsken, da fortærede kongens bøsselestre, som er fem karle, ti måltider . . .« Om det refererer til begivenheder i 1498 eller først er skrevet ind to år senere efter det skæbnesvangre Ditmar-

skertogt lader sig ikke afgøre. Optegnelsen fortsætter med redegørelse for fredsløsdømte i Kolding, mens den næste rubrik, som vedrører borgerskaber, igen har overskriften »A. d. 1490 på det 8«.

En udateret fortegnelse (fra o. 1530) har overskriften »Dette er byens jord«. 40 personer anføres med afgifter fra 2 til 6 skilling – en enkelt med 8 skilling. En sammenligning med den store fortegnelse, som jeg har benævnt grundtakst, vil formentlig være af inter-

Kolding bys bog (1493-1635), f. 12 med de daterede notitser fra 1493 ff.

En rekonstruktion af Kolding rådhus, opført ca. 1582 og nedrevet 1839.
Foto: Ludvig Thomsen.

esse, da der ikke kan være ret mange år mellem de to fortegnelser, så at en del personer bør være gengangere.

Spredt i bogen findes en del oplysninger om leje af byens jorder. Hvis det suppleres med de oplysninger, som kan hentes fra det bevarede dokumentmateriale, kunne man nok få et præcisere billede af byens grunde i det 16. årh. end det hidtil kendte.

Bortset fra en optegnelse fra 1567 om hvem, der har fået udleveret byens 27 læderspande – og derfor skulle give møde, hvis der opstod ildebrand – synes de fleste notitser på de sidste 19 blade at være fra tiden inden reformationen. Disse blade må oprindeligt have hørt hjemme i håndskriftets forreste del, og da flere højresider er blanke, synes nogle blade at vende forkert. En detailundersøgelse af skrift og vandmærker kan rimeligvis retablere en betydelig bedre orden i håndskriftet, men værdien vil være begrænset i forhold til arbejdsindsatsen. En betydelig bedre idé vil være at udgive

håndskriftet – ikke som det forefindes – men ved at anbringe alle daterede tekstdele i kronologisk orden efterfulgt af de udaterede notitser med tilføjet sandsynlig datering, ligeledes i kronologisk orden. Ved hjælp af et navnerregister vil mange brikker utvivlsomt falde på plads.

Der er flere gode grunde til at udgive denne bog, en af de væsentligste er det rige navnestof. Indholdsmæssigt kan bogen ikke stå mål med de allerede udgivne bytingsbøger og rådstueprotokoller, dels på grund af teksttab, dels på grund af de mange lapidariske notitser, som kan være vanskelige at tolke, men med hensyn til personnavnestoffet er Koldingbogen udgaverne overlegen. På knap 400 sider – næppe mere end 200–250 tryksider – kan man følge udviklingen gennem næsten 150 år. Personnavnematerialet er tilstrækkeligt til at bære en undersøgelse, men ikke så omfattende, at den bliver uoverkommelig.

Optegnelserne i de 100 år fra reformationen og indtil man i 1635

ophørte med at føre bogen – ikke fordi der ikke var mere plads, der var endnu ca. 25 ubeskrevne blade – drejer sig især om kæmnernes regnskabsaflæggelser og fjerdingmændenes aflæggelse af regnskab for de efterhånden hyp-pige ekstraskatter. Hvis bogen var ført blot nogle få år længere frem, ville man uvilkårligt give svenskekrigene skylden for dens standsning, men årene fra 1635 frem til Torstenssonkrigen var dog nogle af de fredeligste, efter at Christian 4. havde kastet sig og sine riger ud i deltagelse i tredive-årskrigen.

Den næsten ubrudte række af regnskabsaflæggelser giver i sig selv et vigtigt bidrag til at belyse Koldings økonomi gennem disse 100 år, men kan desuden sammenholdes med visse bevarede regnskaber i rådstuearkivet i Landsarkivet for Nørrejylland og reviderede regnskaber i Rigsarkivet, ligesom en sammenligning med poster i lensregnskaber fra Koldinghus vil udvide vort kendskab til Kolding bys ældre historie.

Helt ukendt for forskningen er Kolding bys bog dog ikke. Omkring 1940 foretog registrator Georg Christensen i Viborg en afskrift, som siden har været tilgængelig i maskinskrift. Den er da også benyttet af flere forfattere i undersøgelser vedrørende byudvikling og håndværk.

Kolding bys bog findes i original i Landsarkivet i Viborg, en kopi af afskriften findes i Lokalhistorisk Samling, Kolding Kommunebiblioteker.